

Universität Regensburg

Universität Regensburg · D-93040 Regensburg

Fakulta sociálních věd

Studijní oddělení

Jarmila Hlaváčková

Smetanovo náměstí 6

110 00 Praha 1

PHILOSOPHISCHE FAKULTÄT III
SPRACH- UND LITERATURWISSENSCHAFTEN

Bohemicum/
Institut für Slavistik

Prof. Dr. Marek Nekula
Telefon +49 941 943-3526, -3525
Telefax +49 941 943-1861
Universitätsstraße 31
D-93053 Regensburg

marek.nekula@sprachlit.uni-regensburg.de
www.bohemicum.de

24. května 2010

Posudek na disertační práci „Tschechisch oder Deutsch? Auf dem Weg von Konkurrenz zu Dominanz. Zum Einsatz von innerer und äußerer Amtssprache in der Arbeiter-Unfall-Versicherungs-Anstalt im Prag der Kafka-Zeit (1908-1922)“ od Mgr. Simony Švingrové

Východiska a cíle práce:

Jako hlavní cíl si autorka stanovila rekonstrukci organizační a národnostní struktury Úrazové pojišťovny dělnické (ÚPD) a jejího fungování v dobovém kontextu. To je nemalý úkol, z něhož se odvíjí celá řada metodologických i metodických otázek, především otázka, jak postihnout reflexi „velkých“ dějin v „malých“ dějinách konkrétního úřadu nebo naopak jejich spoluutváření zdola, či otázka, jak postihnout implementaci (jazykové) politiky do fungování konkrétního úřadu, a to až po reálné interakce, nebo naopak jak uchopit proměnu jazykové politiky shora jazykovým managementem zdola atd. Jinak řečeno, adekvátní rekonstrukce není možná bez vhodného metodologického a metodického rámce a jasných postů, jak takovou rekonstrukci provádět.

Na práci je možno ocenit volbu „veřejnoprávní korporace“, na níž je možno modelovat fungování úředního jazyka a fungování veřejné správy v jazykově kontaktní situaci českých zemí, a to díky teritoriální působnosti (pokrývá území s převahou českého a německého obyvatelstva i území smíšená), době existence (Rakousko-Uhersko i Československo), veřejnoprávnímu postavení, jejímu klíčovému postavení ve správním systému /komunikace s centrálními i lokálními úřady) i komplexnosti jím zprostředkované komunikace. Autorce se také nepochybně podařilo přiblížit organizační strukturu ÚPD a proměny jejího obsazení a srozumitelně charakterizovat komunikaci uvnitř úřadu i komunikaci se stranami a postihnout zamýšlené i skutečné postavení úředního jazyka ve veřejné správě. Rozsah materiálu, který shromáždila a vyhodnotila, zaslouží respekt.

Poněkud méně jasné je teoretické a oborové ukotvení práce. Nepochybně v ní převažuje zájem historický: autorka čerpala z prací k dějinám hospodářským, sociálním, správním, zajímá se na příkladu konkrétní korporace o mikrohistorii, na práci s prameny je rozpoznat rukopis historika. Obecnější teoretická reflexe toho, kam svou práci v rámci historie – také metodologicky – vřazuje a kam se obor její práci posouvá, chybí. Není také zcela jasné, jakou tezi vlastně formuluje nebo obhajuje, i když na teze jiných historiků a autorů reaguje a

na základě svého materiálu je verifikuje a i když odpovídá i na některé vlastní teze, jež ovšem nejsou zavedeny na počátku práce. Tím nepochybně přispívá k prohloubení historické diskuzi o zkoumané době a oblasti. Inspiraci nalézá i sociolingvistice zaměřené na sociologii jazyka a institucionální komunikaci, odkazy k interkulturalitě, literární historii a česko-německým vztahům mají jen ornamentální charakter a bylo by asi nejvhodnější příslušné atributy a obraty vypustit. Pro své téma relevantní otázky – jako co je a jaké úrovně má jazyková politika, jak reaguje na jazykovou situaci a jak ji – také s ohledem na dobové jazykové ideologie – proměňuje, v jakém vztahu jsou jazykové plánování vycházející shora a jazykový management vycházející zdola, jaký je vztah mezi jazykovým plánováním a jeho implementací, v jakém vztahu je makro zamýšlených a mikro reálných interakcí, nakolik a jak jsou v diachronii aplikovatelné kvalitativní metody (např. analýza členských kategorií aktérů) aj. – si ovšem neklade, což se přirozeně projevuje při formulování analytického aparátu, který je ukotven v terminologii, s jejíž pomocí pak autorka popisuje organizační strukturu ÚPD, proměny jejího obsazení a komunikaci uvnitř úřadu i komunikaci se stranami s využitím úředního jazyka. V tomto smyslu je pro sociolingvistiku velkým ziskem zvláště získaný materiál, který však bude v některých aspektech třeba interpretovat ostřeji.

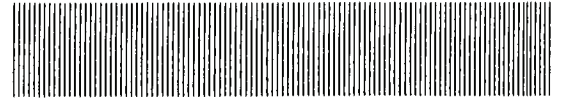
Členění a obsah:

Předložená práce se člení do čtyř velkých obsahových kapitol. V první kapitole autorka vymezuje pojmy instituce, institucionální komunikace apod., vyjadřuje se k pramenům a stavu bádání, poněkud překvapivě materiál, z něhož při své rekonstrukci vycházela, přesněji charakterizuje až v kapitole 4.2. Porozumění 2. a 3. kapitoly by přitom prospělo, kdyby bylo hned zpočátku řečeno, o jaké druhy textů se autorka ve své práci opřela. Ve druhé kapitole autorka popisuje strukturu ÚPD a národnostní složení jejich zaměstnanců před a po roce 1918 a dokumentuje postavení a vývoj jednotlivých úředníků na jejich biografiích. Ve třetí kapitole se autorka soustředila na zamýšlené a konkrétní fungování úředních jazyků v ÚPD, ke konkrétní podobě vyřizování podání se znovu vrací ve čtvrté kapitole. Přínosem jsou dílčí shrnutí výsledků, k nimž autorka dospěla.

Výkladové odbočky a opakování ovšem navozují otázku, zda je toto členění adekvátní a zda by práci po zřetelněji strukturovaných metodologických kapitolách neprospěl stručný přehled relevantních zákonů a nařízení regulujících fungování veřejné správy, na něž by mohlo navázat začlenění sledované korporace do veřejné správy, dále zákonů a nařízení regulujících užívání úředního jazyka a zaměstnávání ve veřejné správě a rekonstrukce struktury úřadu a jeho obsazení atd. až k rekonstrukci prototypických „českých“ a „německých“ podání a k problémům s implementací právních norem pro užívání úředního jazyka do úředního a komunikačního reálu. Taková změna samozřejmě není nutná, i tak se autorce daří dosáhnout jejich cílů. Nelze však přehlédnout, že v předložené podobě se agendy jednotlivých kapitol zčásti překrývají, že autorka opakovaně předjímá a tím se opakuje, že není vždy jasné, co je prototypické a co výjimečné a zda a jak je určitý procesuální prototyp možno rekonstruovat.

Chybí také čtenářský rozhled směrem k dalším doménám jako je školství nebo hospodářství, resp. obecná znalost situace v jiných zemích rakousko-uherské říše. Při hodnocení Badeniho reformy je např. zřejmé, že autorka nezná situaci v Haliči. Ale to už je spíše podnět pro disputaci.

Dále se v dílčích aspektech vyjádřím k jednotlivým kapitolám.

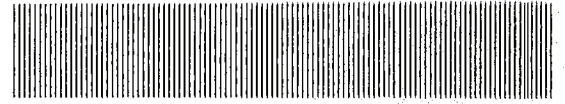

Ad 1. kapitola: V práci chybí vymezení pojmu jazykového plánování a jazykové politiky a jejich nástrojů. Bez nich je obtížné postihnout inovace systému a nutnost, resp. způsoby implementace takových inovací. Statické pojetí systému, které autorka zavádí (s. 20), je dle mého soudu překonané a neodpovídá ani tomu, co ve své práci dále popisuje, tj. že se určitý systém v interakci proměňuje a samoreguluje. V případě základních pojmů sociologie jazyka v jazykově kontaktní situaci podle všeho vychází z toho, že jsou všeobecně známé. Autorka tak sice cituje pro její téma relevantní sociolingvistické studie, v nichž se vychází z kvalitativních a zčásti kvantitativních metod a v nichž se odkazuje také na obecnou literaturu, sama nicméně takový obecnější rámec nenabízí. Příznačné je, že se v práci chybně užívá termínů diglosie (s. 35, 230) tam, kde se myslí individuální bilingvismus, zatímco termín diglosie se v odborné literatuře vžil pro označení sociálního bilingvismu, a to ve zúženém smyslu v duchu původní Fergusonovy definice a její pozdější adaptace Fishmanem. Zde by mohl pomoci libovolný úvod do sociolingvistiky.

Přínosné by bylo i jasnější nakládání s opakovaně užívaným pojmem prestiž, resp. rozlišení mezi overt a covert prestige. Termín „aktant“ (s. 20, na s. 44 „Bindeglied“) pro „aktér“ nepovažuji za příliš zdařilý, i když se v odborné lingvistické literatuře – v návaznosti na syntaktické teorie – pro daný účel užívá. Vzhledem k tomu, že jinde autorka čerpá spíše z prací ze sociologicky orientované lingvistiky, byl by termín „aktér“ příhodnější. V této souvislosti bych také doporučoval termíny „Sprachverhalten“ a „sprachliche und soziale Praktiken“, zatímco termíny „Verhaltensweisen“ und „Sprecherstrategien“ ukazují spíše do lingvistické pragmatiky (s. 21). Tilman Berger ostatně není „historik“ (s. 22), ale lingvista.

V úvodu chybí i obecnější definice komunikace a vymezení jejích funkcí (chybí vysvětlení, v čem je rozdíl mezi reprezentativní, sociální a symbolickou funkcí), a zřetelné zúžení předmětu zájmu na otázky volby jazyka (kódu), jež má svou informační i sociální relevanci, a zúžení předmětu zájmu na psanou komunikaci (médiu). Na první pohled se sice může zdát zbytečné definovat komunikaci a opakovat známý fakt, že jde o znakovou výměnu mezi účastníky komunikace, modelům na s. 24 by nicméně takové ujasnění prospělo. „Instituce“ nekomunikuje se svými „agenty“, ale zaměstnanci ve vedoucích funkcích komunikují v rámci hierarchicky organizovaného úřadu (ÚPD) se svými kolegy na jiné nebo stejné funkční úrovni atd.

Problematická je aplikace definice instituce (s. 19 nn.) při výkladu tzv. institucionální komunikace. Je-li instituce definována obecně jako „historicky utvářený systém pravidel, jež jsou dle okolností kodifikována a jež slouží více či méně ukotvené koordinaci lidských činností“ (s. 20), pak ve výkladu chybí vysvětlení náhlého zúžení „instituce“ na dílčí úřad, v našem případě na ÚPD, které se na s. 25 terminologizuje v atributu „extrainstitucionální komunikace“ (mimo ÚPD) a „intrainstitucionální komunikace“ (uvnitř ÚPD). Toto terminologické rozlišení považuji – upřímně řečeno – za naprosto závadějící, a to jednak s ohledem na definici instituce na s. 19, na v oboru dosud užívanou terminologii a vlastně i na terminologii užívanou samotnou autorkou. I jen intuitivně je totiž zřejmé, že „interne“, „innere“ a „innerste Amtssprache“ (zde by autorka mohla svou terminologii opřít o členské kategorie aktérů, viz např. citát na s. 107) mají něco společného, tj. že se jich užívá v rámci jedné „instituce“ (zde veřejná správa, jinde je takovou institucí školství apod.), což by mohl pokrýt právě termín „intrainstitutionelle Kommunikation“, zatímco „innere“ a „innerste Amtssprache“ by se dle potřeby daly od „interne Amtssprache“ odlišit termínem „Korrespondenzsprache“,

kteřý autorka takto sama – v návaznosti na Stourzhe (1985) – užívá na s. 42. Ostatně i v titulu své práce vychází autorka z toho, že na jedné straně máme co do činění s “äußere Amtssprache” (komunikace se stranami), na druhé s “innere Amtssprache” (kteřá pokrývá “interne”, “innere” a “innerste Amtssprache”) a sama si tak uvědomuje potřebu pokrýt tyto tři úrovně komunikace v rámci veřejné správy jedním termínem. Snaha terminologicky odmlžit se autorce nedaří také proto, že na s. 27 svůj vlastní terminologický model ze s. 25 zase zamlžuje: “Die innere Amtssprache ist die Sprache einer Institution im eigentlichen Sinne und konnte von Amt zu Amt variieren.” (s. 27)

S ohledem na to, co je známo z literatury (Stourzh 1985) by stálo za zpřesnění tvrzení, že “interne Amtssprache” (terminologie autorky), resp. “innere Amtssprache” (běžná terminologie) nebyly regulovány.

V přehledu pramenů mi chybí jednoznačné vymezení druhů textů, z nichž autorka při analýze vychází. Z hlediska pramenného je to podle mne nutné a podkapitola 4.2. patří na počátek výkladu také proto, že z hlediska textově lingvistického nepřináší hlubší poznání (chybí odkazy na teorii žánrů či vymezení vztahu type & token apod.).

V přehledu dosavadního bádání chybí odkazy na relevantní práce, na něž autorka odkazuje jinde, třeba práce k postavení jazyka ve školství (Burger, Newerkla, Stöhr aj.), přičemž Burger (1995) se poměrně detailně věnuje i dobovým zákonným úpravám týkajícím se v oblasti školství ne/vymezování jazykové vs. národní identity. Překvapivě chybí také odkaz na práci přímo k ÚPD: Hermsdorf, Wagner, Hermsdorf & Wagner, Binder, Jahncke, Nekula. I z nich se ovšem cituje na jiných místech. Podkapitolu k “Forschungsansätze” považuji v této podobě za zbytečnou. “Forschungsansätze” by neměly být pojmenováním relevantního oboru a výčtem studií, ale měly by být vždy vázány na konkrétní definice a výklad metodologie a metodiky.

Ad 2. Kapitola: Vymezení a užívání pojmu jazykové a národní identity (s. 54) není jasně vyhraněné a autorka podle mne místy oba pojmy zaměňuje (s. 54, 55). Není také jasně pojmenován oborový a metodologický rámec, v němž se toto odlišení děje. Postoj, kteřý autorka na s. 54 zaujala tím, že preferuje pojem “jazykové identity”, je tak sice nepochybně politicky korektní, srozumitelnější a metodicky čistější by nicméně bylo vyjít např. z analýzy členských kategorií aktérů, kteři jazykově motivovaných národních kategorií užívají (srov. s. 93, 231 aj.), zatímco jinde se jim z různých důvodů vyhýbají, což koneckonců autorka při práci s konkrétním materiálem reflektuje. Absence hlubší teoretické reflexe těchto otázek se projevuje tam, kde autorka interpretační jazykový rámec nemotivaně nahrazuje rámcem jazykově národním (s. 99). Příslušné rozlišení také uplatňuje jen někde, například název a celá kapitola 2.1.3.3. nebo 2.4.1. by se dala nazvat a částečně i myslet jinak (tj. bez atributu “national”), problematické jsou formulace na s. 69, 123, 124, 129 aj.

S ohledem na to, že ze sekundární literatury i dobových biografii a dobového diskurzu je běžně známá konstrukce národní identity prostřednictvím jazyka, stálo by za upřesnění, jak a proč probíhá “konstrukce jazykové identity” (s. 54) a zda je nezávislá na konstrukci identity národní, resp. v jakém jsou vzájemném vztahu. Přiřazení příslušných termínů k tabulce na s. 56 je normativní a na s. 167-168 nesrozumitelné.

U poznámky 227 stojí za úvahu, zda v “politische Parteien” spíše nezaznívá rozdělení agendy na “politische Bezirke”, jimž se přirozeně přednostně věnovali příslušní “čeští” a “němečtí” úředníci (viz k tomu i citát na s. 103).

Až na zmíněnou terminologickou nejasnost, je rekonstrukce organizační a národnostní struktury ÚPD velmi zdařilá a rekonstrukce konkrétních „jazykových biografií“ jednotlivých úředníků v proměnách společenského kontextu je velkým přínosem této kapitoly i celé práce.

Ad 3. kapitola: Přes jisté výhrady a návrhy, které jsem již formuloval (problematická terminologie zavedená v 1. kapitole, návrh zúžit kapitolu na zákonná opatření týkající se úředního jazyka a posunout ji hned za metodologické výklady za začlenění ÚPD do veřejné správy, zatímco popis konkrétních komunikačních procesů by podle mne měl být předmětem analýzy ve zvláštní kapitole tak, aby nedocházelo k opakování mezi 3. a 4. kapitolou), je i tato kapitola ve svém celku zdařilá, srozumitelně vysvětlující fungování vnějšího a vnitřního úředního jazyka v dobovém kontextu.

Ne vždy je ale jasné (srov. formulace na s. 196), v čem je situace v ÚPD jako veřejno-právní korporaci (organizaci) specifická oproti státním a obecním úřadům, resp. státní a obecní správě.

Ad 4. kapitola: Podkapitola 4.1. patří před výklad úředních jazyků, jinak nelze zabránit opakování ve výkladu. Podkapitola 4.2. podle mne patří do výkladu k materiálu a pramenům s potřebou vynechat nebo doladit tabulku na s. 254. Až za charakteristikou prototypického „českého“, „německého“ a „rakouského rekursu“ bych hledal specifická dobová řešení, jež jsou zčásti – podle mne předčasně – popsána už ve 3. kapitole.

Formální stránka práce:

Disertace z hlediska citací a z hlediska práce s prameny splňuje obvyklé standardy v oboru. S ohledem na téma práce bych doporučoval krátit pasáže na s. 94 nebo s. 171-172, možná jsou krácení i na jiných místech. Zvláště to platí o opakování např. na s. 26 aj., nebo tam, kde se předjímá pozdější výklad, kde se znovu a znovu cituje stejný článek (Luft 1996) apod. Práce je napsána velmi dobrou němčinou, není ale zcela prostá jazykových a formulačních chyb. Překlepy se objevují spíše výjimečně. Svě jazykové, terminologické a formulační korektury zanášel recenzent přímo do svého exempláře práce a v případě zájmu je může autorce dát k dispozici. Vzhledem k tomu, že se některé překlepy opakují, stálo by za to použít před případnou publikací jazykový korektor.

Hodnocení práce:

Autorka svou prací nepochybně naplnila očekávání spojená s disertační prací, a proto doporučuji její přijetí a obhajobu, resp. provedení rigorózního řízení. Práce je postavena na materiálu, který autorka sama shromáždila, vyhodnotila a interpretovala s pomocí terminologie, kterou zavedla. Její práce je přínosem pro správní dějiny a nepochybně i pro historickou sociolingvistiku, zvláště rekonstrukcí konkrétních jazykových biografií jednotlivých úředníků. S ohledem na to, co jsem uvedl výše, hodnotím práci predikátem *cum laude*.¹

Marek Ašchala

¹ Německá stupnice pro hodnocení písemné práce má čtyři pozice: „summa cum laude“, „magna cum laude“, „cum laude“, „rite“. Vycházím-li z toho, že český systém je trojstupňovitý „výborně“, „velmi dobře“ a „dobře“, pak hodnocení „cum laude“ odpovídá hodnocení dvě až tři.